

Macrosteretotipul frazeologic în limbajele de specialitate

Ileana Busuioc

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine

Universitatea din București

I. Dacă, în ceea ce privește microsteretotipul frazeologic, putem constata că diferite dicționare specializate (pentru limba franceză, de exemplu, *Dictionnaire d'apprentissage du français des affaires- DAFA*), baze de date terminologice (TIS și, într-o oarecare măsură, EuroDicAutom) îl integrează fie reținând tot mai mulți termeni complecși, fie incluzând chiar „note frazeologice” sau rubrici conținând colocații, macrosteretotipul frazeologic este rar consemnat ca atare; informații despre tratarea acestuia ar putea fi, cel mult, identificate în manualele de redactare, deși acestea sunt cel mai adesea organizate numai în funcție de tipologia textuală. Acest lucru poate constitui un mare impediment în procesul de traducere, deoarece steretotipiile sunt ca niște blocuri care trebuie tratate ca atare și pentru care este foarte puțin probabil să existe concordanțe directe de la o limbă la alta.

Macrosteretotipul frazeologic sau frazeologism de discurs este, după D. Gouadec, o combinație blocată care impune „scheme sau modele de formulare și de structurare a discursului”¹. Aceste scheme de structurare sunt, în opinia autorului citat, foarte codificate, iar nerespectarea lor poate modifica efectul discursului în care apar, poate modifica esențial interpretarea mesajului care le conține (cazul steretotipiilor din discursul juridic, de pildă) sau chiar orienta diferit semnificația mesajului. Evident, aceste steretotipii sunt mai importante din punct de vedere cantitativ decât microsteretotipiile frazeologice (restricții sintactice sau colocații), dar nu putem considera că avem de-a face cu un criteriu relevant în a le deosebi; semnificativ este faptul că macrosteretotipul frazeologic nu se organizează în jurul unui termen (al unei denominațiuni), ci în jurul unei scheme, al unei structuri, cel mai adesea frastice, pe care D. Gouadec o numește **matrice**, un fel de tipar de formulare, structură blocată și ea, care descrie o relație, o operațiune și nu un singur concept. Prin urmare, nu dimensiunea lui morfologică este importantă, ci mai ales cea sintactică (frastică) și enunțiativă: macrosteretotipul este produs în și trimite la situații de enunțare specifice. Iată un exemplu de limbaj medical în care apar macrosteretotipuri diferite în funcție de situația de comunicare:

A. La carotide primitive, l'interne et l'externe, sont infiltrés de façon diffuse avec un liseré d'athérome assez important mais à caractère pariétal sans plaque endoluminale visible.

B. Les deux branches de la carotide sont atteintes au niveau des parois par un processus de sclérose.

Am putea crede că se transmit două mesaje diferite: primul text (extras dintr-un buletin de analiză la ecograf) este destul de opac, fraza, moleculară, cu structuri incidente (o apozitie), este elaborată și dă impresia de opacitate: un nespecialist are dificultăți de înțelegere și nu atât din cauza termenilor (doar un mic procent sunt foarte specializați – **athérome, pariétal, endoluminal**), care, interpretați izolat ar putea fi înțeleși, cât din imposibilitatea unei interpretări sintagmatice adecvate, care are drept rezultat dificultatea de a identifica o relație între componentele semantice. Cel de-a doilea, eșantion de comunicare între medic și

¹ GOUADEC, Daniel, *Terminologie et phraséologie pour traduire. Le concordancier du traducteur*, Paris, La Maison du Dictionnaire, 1997, p. 225.

pacient, transmite aceeași informație cu o structură mult mai simplă și în care relațiile între elementele purtătoare de sens sunt mult mai ușor de identificat. De aceea am putea spune că avem de fapt de a face nu cu limbaje specializate (în sensul de corpusuri de termeni), ci cu discursuri specializate.

O posibilă clasificare a macrostereotipiilor frazeologice le grupează în funcție de limbajul specializat, de tipologia discursivă și de cea textuală. Se poate vorbi astfel despre macrostereotipii specifice limbajelor tehnico-științifice (o anumită structură a frazei nucleare, ștergerea subiectului enunțator prin structuri la persoana I plural sau impersonale), sau despre macrostereotipii specifice discursului publicitar (forme mascate de injuncție, jocuri de cuvinte), sau specifice anumitor documente ori părți de documente (contracte, scrisori comerciale, instrucțiuni de utilizare pentru echipamentul electronic, rezumate, cuprinsuri).

Tot D. Gouadec consideră că macrostereotipiile corespund unei structurări logice propriie fiecărei limbi și propune următorul exemplu:

EN: ***To move the cursor one step to the left, press BACKSPACE.***

În franceză apar mai mult mai frecvent structuri diferite:

FR: ***Enfoncer la touche de contrôle pour libérer le cliquet.***

Iar în română putem consemna, fluctuant:

RO: ***Pentru AJUTOR referitor la o opțiune, faceți clic pe semnul întrebării.***

Executați clic pe butonul OK pentru a salva valorile configurate în...

Schema logică pentru limba engleză ar fi **obiectiv** → **acțiune** (una care ar putea fi considerată mai normală în ideea că este mai bine să știm ce vrem și apoi ceea ce trebuie să facem pentru a ne realiza dezideratul), pe când pentru franceză ea ar fi inversă **acțiune** → **obiectiv** (schemă care ar putea fi considerată mai puțin adecvată pentru că de abia după ce am executat o acțiune, care poate avea efecte ireversibile, constatăm care sunt aceste efecte), iar limba română este oarecum „indecisă“, ambele scheme logice fiind la fel de valabile.

Tratarea adecvată a macrostereotipiilor frazeologice este deosebit de importantă în procesul traducerii specializate și pentru că, pe lângă toate situațiile specifice enumerate mai sus, traducătorul are de asemenea de a face cu formulări blocate utilizate la un nivel nemarcat, care funcționează în general în fiecare limbă și nu pot fi transferate direct într-o limbă țintă. Iată un exemplu de text nu foarte specializat:

Mauvaise année pour le constructeur automobile français. Alors que le marché européen affiche des immatriculations de voitures neuves à la hausse de 6%, Renault a vu en 1996 sa part de marché baisser de 10,3% en 1995 à 10,1. Une mauvaise nouvelle n'arrivant jamais seule, pour la première fois depuis neuf ans, la firme de Boulogne va présenter des résultats dans le rouge, notamment à cause du premier semestre de cette année. En 1997, Renault espère bien regagner le terrain perdu, notamment en France. Et pour l'Europe l'entreprise mise sur le succès de la Mégane Scenic, dont les ventes sont très supérieures aux prévisions.

Secvențele subliniate și cele cu caractere italice vor trebui tratate mai atent pentru că sunt rezultatul unui „protocol“ de formulare specific, în primul caz, limbii franceze în general iar în cel de-al doilea caz, rețelelor tematice și deci domeniului de specialitate despre care tratează fragmentul de text. Fraza nominală cu care începe fragmentul ar trebui, de exemplu, reformulată în română prin explicitarea predicatului – **Anul 1996 nu a fost un an bun pentru producătorul francez de automobile** –, de asemenea, structura **voir+INF**, care nu este specifică limbii române, ar putea fi echivalată, tot prin reformulare, astfel: **Renault a înregistrat pe piața automobilelor o scădere de la ... la**. Fraza cauzală în care verbul este la un mod nepredicativ, gerunziu, nu va putea fi transportată ca atare în limba română unde subordonata realizată astfel este mai degrabă postpusă față de principală, iar constrângerile privind identitatea subiectelor verbelor sunt mai puternice; vor trebui deci folosiți conectori explicit cauzali, cum ar fi **deoarece, cum**. În fine, redundanța din cazul superlativului conținut de adjectivul **supérieur** determinat de adverbul **très**, este acceptabilă

în franceză, dar nu și în română. În cazul formulărilor cât de cât specializate, traducătorul va trebui să cunoască frazeologia limbajului economic francez unde se vorbește despre **ventes/marchés/indicateurs (orientés) à la hausse/baisse** sau de **tendance à la hausse/baisse du marché** pentru a indica o creștere/scădere a acestor valori și cea utilizată în industria automobilelor pentru a înțelege că *dans le rouge* se referă la situația în care acul anumitor indicatoare de pe bordul mașinii este în partea colorată în roșu care indică valori minime sau situații problematice, chiar de avarie. Având în vedere toate aceste observații este, credem, evident faptul că în procesul traducerii, din perspectiva frazeologiei, nu se poate vorbi despre o simplă echivalare, un transfer direct de la o limbă la alta, ci avem de-a face cu un proces mult mai complex de prelucrare a materialului lingvistic.²

II. În cele ce urmează vom reveni la clasificarea macrostereotipiilor frazeologice pentru a analiza mai îndeaproape comportamentul acestora în funcție de tipul de discurs sau de text în care apar.

A. În limbajele specializate sunt prezente cel mai adesea două tipuri esențiale de discurs: cel **descriptiv** și cel **injonctiv**.

Discursul **descriptiv (explicativ)** este justificat de funcția esențialmente cognitivă a acestor limbaje, mai ales a celor științifice și tehnice. La nivel lingvistic, acest lucru poate fi observat în abundența structurilor definitorii, descriptive, explicative, ilustrative sau argumentative. G. Vigner și A. Martin³ au studiat structura frazei franceze în funcție de această tipologie – dar considerăm că analiza lor poate fi extinsă și la alte limbi, inclusiv româna – constatând că, în ceea ce privește fraza minimală, în ordinea frecvenței, sunt utilizate următoarele structuri: subiect – verb tranzitiv – complement direct, subiect – verb intransitiv, subiect – verb copulativ (**être/a fi**) – nume predicativ (cel mai adesea substantiv sau adjectiv), subiect – verb – complement de agent; în toate situațiile subiectul este un substantiv caracterizat de trăsătura semantică [- animat]. Pe lângă acest „top” al frecvenței de utilizare sunt importante alte două aspecte, de natură semantico-sintactică: în primul rând „impersonalitatea” frazei în limbajele de specialitate și apoi, faptul că structura minimală apare rareori ca atare, ci este mai degrabă îmbogățită de expansiuni de tot felul.

Impersonalitatea nu trebuie să ne surprindă într-un discurs marcat de obiectivitate, în limbaje a căror funcție de bază este cea referențială, cea conativă în detrimentul celei expresive care este extrem de estompată; în planul structurării sintactice a frazei, această caracteristică este marcată de ștergerea până la absență a mărcilor persoanei gramaticale (în franceză se poate chiar observa o scalaritate de la **je** (absent), trecând prin **nous** (de modestie) pînă la neutrul **on**). În locul acestor mărci este utilizată frecvent structura impersonală (în franceză în loc de **j'ai dit que**, de exemplu, trecând prin

² O traducere directă a acestui text, aparent simplu, ar duce la un rezultat de genul: **An prost pentru constructorul de automobile francez. În timp ce piața europeană afișează înmatriculări de mașini noi în creștere cu 6%, Renault și-a văzut partea de piață scăzând de la 10,3% în 1995 la 10,1% în 1996. O veste proastă nesosind niciodată singură, pentru prima dată după nouă ani firma din Boulogne va prezenta rezultate în roșu, în special din cauza primului semestru al acestui an. În 1997 Renault speră să recâștige terenul pierdut în special în Franța. Și pentru Europa întreprinderea mizează pe succesul lui Megane Scenic ale cărei vânzări sunt foarte superioare previziunilor.** Este adevărat că textul poate fi înțeles, dar o bună traducere trebuie să aibă ca rezultat un text care să pară a fi fost conceput și redactat direct în limba sursă. O versiune a unei astfel de traduceri ar fi: **Anul 1996 nu a fost un an tocmai bun pentru Renault. În timp ce pe piața europeană a automobilelor se înregistrează o creștere cu 6% a înmatriculărilor de mașini noi, partea de piață a producătorului francez de automobile a scăzut, comparativ cu anul 1995, de la 10,3% la 10,1%. Și cum veștile proaste nu sosesc niciodată singure, pentru prima dată după nouă ani firma din Boulogne va trebui să anunțe rezultate destul de precare și asta din cauza primului semestru al acestui an. În 1997 Renault speră să recupereze pierderile chiar pe piața franceză. În ceea ce privește piața europeană, întreprinderea contează pe un succes cu marca Megane Scenic pentru care s-au înregistrat vânzări mult superioare față de cele preconizate.**

³ Vigner, Gérard, Martin, Alix, *Le français technique*, coll. "Le français dans le monde - BELC", Paris, ed. Hachette/Larousse, 1976.

nous avons dit que, on a dit que, se va utiliza mai frecvent o structură impersonală ca *il a été dit que*) sau cea reflexivă cu valoare pasivă:

FR: *La distillation du pétrole se fait dans de hautes tours.*

RO: *Având în vedere că desfășurarea unui proces biotehologic are loc, în principiu, în trei etape dintre care două sunt de prelucrare fizică și doar una de prelucrare biologică, se prezintă inițial operații tip mecanice și fizice cu ajutorul cărora se pregătesc materiile prime, se realizează substratul, se separă și se purifică produsul de biosinteză obținut. Pentru fiecare operație tip se prezintă bazele teoretice și funcționarea aparatelor folosite frecvent în biotehologie.*

R. Kocourek⁴ exemplifică această scalaritate considerând că, în franceză, structuri *j'ai effectué un certain nombre d'études* îi vor fi preferate, în ordine, următoarele: *nous avons effectué...*, *on a effectué...*, *un certain nombre d'études ont été effectuées*, *il a été effectué...*, *les études effectuées*, (en) *effectuant les études, afin d'effectuer des études*.

Apariția expansiunilor nu înseamnă că în limbajele de specialitate fraza se diluează; ea rămâne în continuare marcată de un mare grad de concizie, dar, având în vedere că cel mai adesea comunicarea de specialitate se efectuează în scris, *in absentia*, mijloacele de care dispun locutorii pentru a realiza descrierile, explicațiile, exemplificările într-o situație de comunicare orală, *in praesentia*, mărcile suprasegmentale, cel mai adesea gesturi cu valoare monstrativă, se regăsesc în aceste expansiuni care restituie contextul comunicării. Este astfel interesant să observăm că structura centrală din punct de vedere frastic (nucleul) este destul de săracă din punct de vedere al conținutului informativ, informația concentrându-se în expansiuni; acestea se organizează în paliere, în straturi sintagmatice succesive cu aport în prezentarea informației – sensul unui strat anterior este completat de stratul următor. Expansiunile sunt cel mai adesea atribute sau componente circumstanțiale de timp, de loc și de mod, precum și de condiție.⁵ Iată un exemplu oferit de Kocourek:

FR: *Dans le concasseur/ giratoire,/ un cône /de petit angle/ suspendu par sa tête/ dont la base est montée/ sur un excentrique horizontal, est placé/ dans une cuve /fixe/ dont la section /circulaire/ se rétrécit vers le bas.*

unde palierele ar putea fi reconstituite astfel:

dans un concasseur ————— *giratoire*
|
un cône ————— *est placé* ————— *dans une cuve*
de petit angle | *fixe* |
| *suspendu par sa tête* | *dont la section...*
|
dont la base...

Expansiunile pot fi și fraze subordonate într-o structură moleculară; ele pot apărea la dreapta sau la stânga principalei. Este adevărat că rar pot apărea două subordonate antepuse și, dacă totuși apar, una este o condițională; după principală pot fi adăugate chiar și trei subordonate instrumentale, consecutive, finale, circumstanțiale de timp sau de loc.

Și în cazul discursului **injonctiv** apar structuri specifice limbajelor specializate: imperativul, mod tip în limba curentă pentru realizarea actelor injonctive este total neglijat. În

⁴ Kocourek, Rostislav, *La langue française de la technique et de la science (Vers une linguistique de la langue savante)*, Wiesbaden, Brandstetter Verlag, 1982.

⁵ Bălănescu, Olga, *Limbajele de specialitate*, Universitatea din București, 2003, <http://www.unibuc.ro/eBooks/filologie/olga/cuprins.htm>

franceză îi este preferat infinitivul sau o structură la persoana I plural și un complement direct, pentru că de cele mai multe ori destinatarul actului nu este determinat:

FR: ***Faire coulisser la plaque support du moteur vers l'arrière.
Devant une bobine, faisons tourner un barreau aimanté.***

Limba română folosește foarte des un viitor la diateza reflexivă

RO: ***În cazul unui grup de utilizatori se va completa tabelul din Anexa nr. 1.***

În ambele limbi apar frecvent structuri impersonale cu verbe modale (***falloir/a trebui***) sau cu adjective cu valoare deontică:

FR: ***Il ne faut jamais faire tourner la broche à une vitesse...***

Il est indispensable de préparer les bobines avant leur mise en place...

RO: ***Rețeaua de situri trebuie să includă 24 de arii protejate:***

Pentru vizualizarea paginilor în format .pdf este necesar să aveți instalat Acrobat Reader, ultima versiune a acestuia putând fi încărcată gratuit...

Discursul limbajelor specializate, așa cum reiese și din cele prezentate mai sus, prezintă o serie de trăsături specifice care pot fi identificate în modul specific de structurare, în mărci lingvistice specifice și anume tipare, moduri specifice de formulare, de ordonare a materialului lingvistic.

B. Tipologia textuală impune implicit o specializare, reguli specifice de redactare, deci de formulare. Este suficient să ne gândim la constrângerile de redactare a unei cereri, a unei scrisori de motivație ori a unui CV de care depinde receptarea acestor documente (un candidat care nu a redactat corect un CV este din start exclus pentru că un astfel de document incorect redactat și în care nu este prezentată strict informația necesară sau aceasta nu este structurată conform standardelor nici nu este lecturat). De asemenea, oricine a putut constata că instrucțiunile de utilizare ale oricărui aparat conțin în mod invariabil o descriere a aparatului respectiv (însoțită eventual de desene sau scheme), o enumerare a procedurilor de punere în funcțiune, de instalare, avertismente privind utilizarea în condiții de maximă securitate; un medicament va fi întotdeauna însoțit de o notă conținând, aproximativ în această ordine, informații despre compoziția medicamentului, indicații terapeutice, contraindicații, prezentarea unor măsuri de precauție în cazul administrării medicamentului, a unor posibile efecte secundare, a felului în care medicamentul respectiv poate interacționa cu altele, posologia și o descriere a felului în care este prezentat medicamentul. Reiese de aici că în cazul anumitor tipuri de text, de documente, există standarde de întocmire, adică un protocol de redactare: în limitele corectitudinii gramaticale pentru anumite documente sunt recomandate anumite structuri și formulări și interzise altele. Apar deci anumite macrostereotipii care nu pot fi utilizate și într-un tip de text și în altul, mai mult, nu pot fi transpuse direct dintr-o limbă în alta. În orice document de factură juridică vor exista, în partea de început, niște expuneri de motive; în limba franceză, spre exemplu, aceste *considérants* sunt introduse de locuțiunea conjuncțională ***considérant que***, dar în română nu am putea vorbi de o transpunere directă căci expunerea de motive este introdusă nu prin locuțiunea echivalentă, existentă în română, ***considerând*** că, ci prin conjuncția ***întrucât***.

La scară mai largă, un contract de editare conține următoarele structuri-tip în cele două limbi:

FRANCEZĂ	ROMÂNĂ
<i>Entre : ..., ci-après dénommé "Le Producteur", d'une part, et ..., ci-après dénommé "L'Auteur", d'autre part, étant préalablement exposé que ..., il a été convenu ce qui suit: (articles)... . Fait à ... le... en ... exemplaire L'Auteur Le Producteur</i>	<i>Contract ... încheiat între subscrisa (editura) ...denumită în continuare în contract „Editura“, pe de-o parte, și subsemnatul/a ... numit/ă în contract „Autorul“, pe de altă parte. Obiectul contractului ... (articole). Predarea Remunerația autoruluiClauză de exclusivitate Răspunderea părților</i>

	<i>pentru neexecutarea contractului Încheiat azi, ..., sub nr. ... de comandă în dublu exemplar.</i>
--	---

De asemenea, o scrisoare comercială are următoarele tipare în franceză și română:

FRANCEZĂ	ROMÂNĂ
<i>Messieurs, En réponse à votre lettre du ... dont nous vous remercions, nous vous prions de trouver ci-joint le catalogue de Vous y trouverez également les prix correspondants. Vous pouvez compter sur des livraisons à un mois de la réception de la commande. Nous espérons que la qualité de nos produits vous incitera à nous transmettre un ordre auquel nous apporterons tous nos soins. Veuillez agréer, Messieurs, l'expression de nos sentiments distingués.</i>	<i>În urma discuției avute cu Dumneavoastră, vă transmitem oferta de ... : Asigurându-vă de calitatea serviciilor noastre și menționând faptul că noi colaborăm în prezent cu ..., sperăm să primim un răspuns favorabil care să permită începutul colaborării noastre de durată.</i>

Este evident că pentru o bună redactare, dar și traducere a unor astfel de texte specializate este nevoie de identificarea structurilor specifice ale documentelor respective și a frazeologismelor de discurs care le caracterizează; în cazul traducerii, documentele trebuie comparate și se poate încerca constituirea unui „dicționar“ frazeologic al documentului. Așa cum spuneam mai sus, există manuale, ghiduri de redactare care discută în parte fiecare tip de document; consultarea acestora este absolut necesară înainte de a începe redactarea propriu-zisă. În cazul traducerii se impune o comparare atentă a documentelor în ideea că standardele de redactare diferă de la o cultură la alta ceea ce face ca tentativa de a echivala mai mult sau mai puțin direct sau operând echivalări între termenii ori cuvintele care participă la constituirea unui macrostereotip este sortită eșecului.

După cum bine remarca D. Gouadec, frazeologismele nu se inventează și nu se negociază, nici în cazul redactării și, cu atât mai puțin, în cazul traducerii. Nici nu trebuie să credem că putem identifica dicționare sau baze de date care să ne ofere exact acele macrostereotipii de care avem nevoie. Numai o bună înțelegere a tipului de discurs cu care avem de a face și o cunoaștere a specializării documentelor-tip ne poate permite să utilizăm formulările și/sau expresiile potrivite.